

TERÜLETI KÜLÖNBSÉGEK A BALKÁNI ORSZÁGOK MEZŐGAZDASÁGÁBAN

SPATIAL DIFFERENCES OF AGRICULTURE IN THE BALKAN COUNTRIES

PROF. DR. HABIL. KOVÁCS TERÉZ tudományos tanácsadó
MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs

Abstract

The Balkans region in my interpretation is comprised of the member republics (Bosnia and Herzegovina, Croatia, Montenegro, Serbia and Slovenia), and provinces of the ex-Yugoslavia (Kosovo, and the Voivodina region), and also Albania. These states have applied for membership into the European Union, and are of them in different phases of the accession negotiations – apart from Slovenia that joined the EU in 2004. In the next rounds of the enlargement of the European Union, the Community will expand in this direction.

The agricultural sector of these countries differs both from the EU and the post-Soviet states. In the Western Balkans, the natural conditions for agricultural production are harsh due to the large share (around two thirds) of mountainous, hilly and karst landscape. In spite of this, agriculture plays an important role in the region, both economically and socially. Its contribution to the GDP of the countries is 14% on the average.

The paper also deals with the disparities of agriculture across the respective states.

1. Bevezetés

A balkáni térség alatt ezúttal a volt Jugoszlávia tagköztársaságait, Bosznia-Hercegovinát, Horvátországot, Macedóniát, Montenegrót, Szerbiát, Szlovéniát, és egykori tartományát, de ma már önálló államként szereplő Koszovót, illetve Albániát értem. Ezek az országok kérték felvételüket az Európai Unióba, és jelenleg a csatlakozási tárgyalások különböző fázisaiban vannak. Ez alól kivételt képez Szlovénia, amely már 2004-ben csatlakozott az EU-hoz.

A térség mezőgazdasága különbözik mind az Európai Unió régi tagországainak, mind a poszt szocialista országok mezőgazdaságától. A különbségeknek történelmi gyökerei vannak. Jugoszláviában a második világháború után volt egy agrárreform, majd egy kollektivizációs hullám is, de 1953-tól részben visszaállt a korábbi tulajdonosi rendszer. Ettől kezdve a főfoglalkozású gazdák családjának maximum tíz, a mellékfoglalkozású gazdák maximum három hektár földje lehetett.

A magántulajdonban levő földeken *családi gazdaságok* szerveződtek, amelyek 1970-ben átlagosan három hektár területen gazdálkodtak.

A szocializmus alatt Jugoszláviában a művelhető földterületek 83 százaléka magántulajdonban, 17 százaléka állami tulajdonban volt, amit hivatalosan „társadalmi tulajdonnak” hívtak. Az országos átlag mögött azonban nagy területi különbségek voltak. A „társadalmi tulajdonban” levő földek azokban a térségekben képeztek nagyobb arányt, ahol 1920 előtt a nagybirtok volt a meghatározó. Ez leginkább a Vajdaságra jellemző, ahol a

földterületeknek csak 60%-a volt magántulajdonban, a többi 40% „társadalmi tulajdonba” került. Ezzel szemben a magántulajdonban levő földek ott domináltak, ahol 1920 előtt is kisparaszti gazdaságok voltak, leginkább Koszovóban, Montenegróban és Bosznia-Hercegovinában. Legnagyobb átlagos (4,78 ha) családi gazdaságok Szlovéniában, a legkisebbek (2,55 ha) Koszovóban voltak. Az alacsony birtokméret, az agrár-túlnépesedés és az, hogy a pártállam 1967-ig nem engedélyezte a gazdáknak, hogy mezőgazdasági gépeket vásároljanak, konzerválta az alacsony hatékonyságú parasztgazdálkodást.

Jugoszláviában 1991-ben még mindig magas, 17,2 százalék volt az agrárfoglalkoztatottak és 17 százalék az agrár-GDP aránya.

Albániában a második világháború előtt a földek felén félféudális nagybirtok uralkodott, 28 százalékán kisparasztnak gazdálkodtak, 19 százaléka pedig az államé volt. 1945 után két földreformot hajtottak végre, és ezt követően átlagosan a földbirtokok 92 százaléka kisebb volt három hektárnál. Majd 1967-re már befejezték a földterületek teljes kollektivizálását. Ezután a szövetkezetek a földterületek 74, az állami gazdaságok 26 százalékán gazdálkodtak. Magán-gazdálkodás egyáltalán nem volt, sőt, egészen 1989-ig háztáji gazdálkodást sem folytathattak a termelőszövetkezeti tagok.¹ Albánia 1990-ben Európa legszegényebb állama maradt, ami kihatással volt mezőgazdaságának átalakulására is. A városi térségekben a lakosság havi jövedelme körülbelül 150 USD/fő, aminek 70 százalékát élelmiszerre költik.

Albániában 1990-ben spontán földfoglalások indultak el, majd 1991-ben született egy törvény, amely kimondta, hogy a termelőszövetkezetek földjeit a termelőszövetkezeti családok között kell egyenlő egy főre jutó mértékben kiosztani.

2. A mezőgazdaság részesedése a GDP-ből és a foglalkoztatásból

Mezőgazdaság alatt a továbbiakban a mező-, erdő-, vad- és halgazdaság értendő. Az agrár-GDP az EU-15-ökben nagyon alacsony (1,8 százalék körüli), ami tovább már nem csökken, hanem stagnál. A posztoszocialista országokban jellemző, hogy az agrár-GDP 1990 után folyamatosan csökkent. A balkán országokban pedig ingadozott az időjárás függvényében. Ezekben az országokban az agrotechnika alkalmazása alacsonyabb, mint Európa nyugati vagy akár középső területein, ezért a terméshozamok leginkább az időjárástól függenek. Ugyanakkor ezeket az országokat 1990 után nem érte olyan termelés-visszaesés, mint a posztsovjjet országokat.

Albániában és a volt jugoszláv utódállamokban a mezőgazdaság hozzájárulása a nemzeti jövedelemhez nagy ingadozással átlagosan 14 százalékot tett ki 2005-ben (1. ábra).

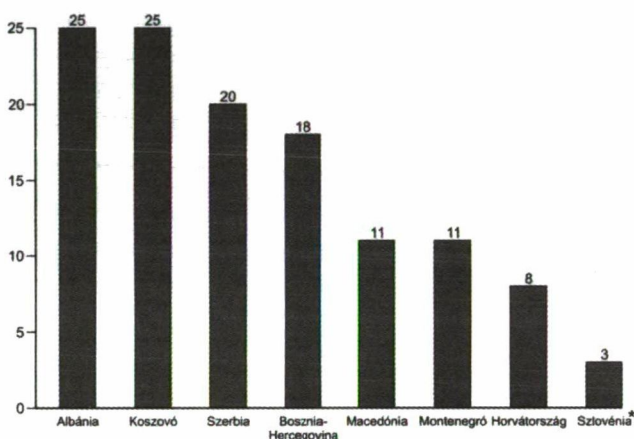
Szlovénia, amely az egykori Jugoszlávia legfejlettebb tagköztársasága volt és a 2004-ben csatlakozó országok között is a legfejlettebb, az agrár-GDP már 1998-ban a térségben a legalacsonyabb szinten alakult, és a legradikálisabb csökkenést érte el az elmúlt húsz évben. 1993-ban még 6,3, 1998-ban 3,9, majd 2003-ban 2,6 százalékot tett ki.²

A mezőgazdaságban foglalkoztatottakra vonatkozó statisztikai adatok ebben a térségben nagyon megbízhatatlanok, és más országokkal, akár ezen országok egymás közötti viszonylatában is összehasonlíthatatlanok, mert minden attól függ, hogy a nemzeti statisztika kit tekint agrárfoglalkoztatottnak. Az azonban biztonsággal megállapítható, hogy hasonlóan, mint a GDP, az agrárfoglalkoztatás európai viszonylatban magas a balkán országokban, ugyanakkor nagy térbeli különbségek vannak e téren is a régióban (2. ábra).

Albániában 1990-ben a foglalkoztatottak 48,5 százaléka dolgozott a mezőgazdaságban, a földterületek dekollektivizálása az agrárfoglalkoztatottság további növelését idézte elő. Az egymillió aktív népesség több mint felének a mezőgazdaság ad munkát.

Szlovénia, bár gazdaságilag jóval fejlettebb, mint a térség többi országa, mégis magas az agrárfoglalkoztatottak száma és aránya is. Jugoszlávia összeomlása után a szlovén ipar elvesztette addigi fő piacát, ami nagy munkaerő-elbocsátásokhoz vezetett. Ezért az emberek közül sokan ideiglenesen visszamentek a mezőgazdaságba. 1996-ban 89 ezren, 1998-ban már 109 ezren dolgoztak az ágazatban, ez a foglalkoztatottak 12,1 százalékát jelentette. Csak 2002-ben állt vissza az agrárfoglalkoztatottak száma az 1996-os szintre. 2003-ban viszont már csak 75 ezren dolgoztak a mezőgazdaságban, ami a foglalkoztatottak 8,4 százalékát tette ki.

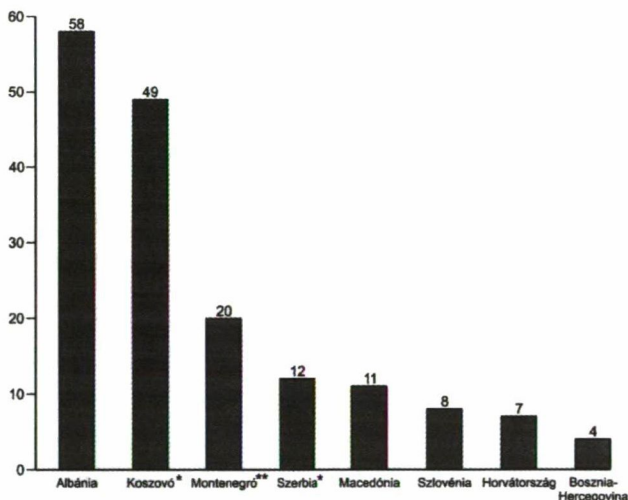
A balkán országokban a mezőgazdaság egy puffer szerepet tölt be. Ha az ipar és a szolgáltatás nem tudja foglalkoztatni/felvenni a mezőgazdaságban feleslegessé vált munkaerőt, akkor az visszaáramlik/ott marad a mezőgazdaságban. Tehát a mezőgazdaság hordoz magában egy rejtett munkanélküliséget.

1. ábra. A mezőgazdaság részesedése a GDP-ből, 2005, %

Figure 1. Share of agriculture GDP in total GDP, 2005, %

(Forrás: Synthesis Report 2006, & The Europe World Year Book, 2005.) *2003

2. ábra. Az agrárfoglalkoztatottak aránya az összefoglalkoztatottakon belül, 2003, %

Figure 2. Share of agricultural employment in total employment, 2003, %

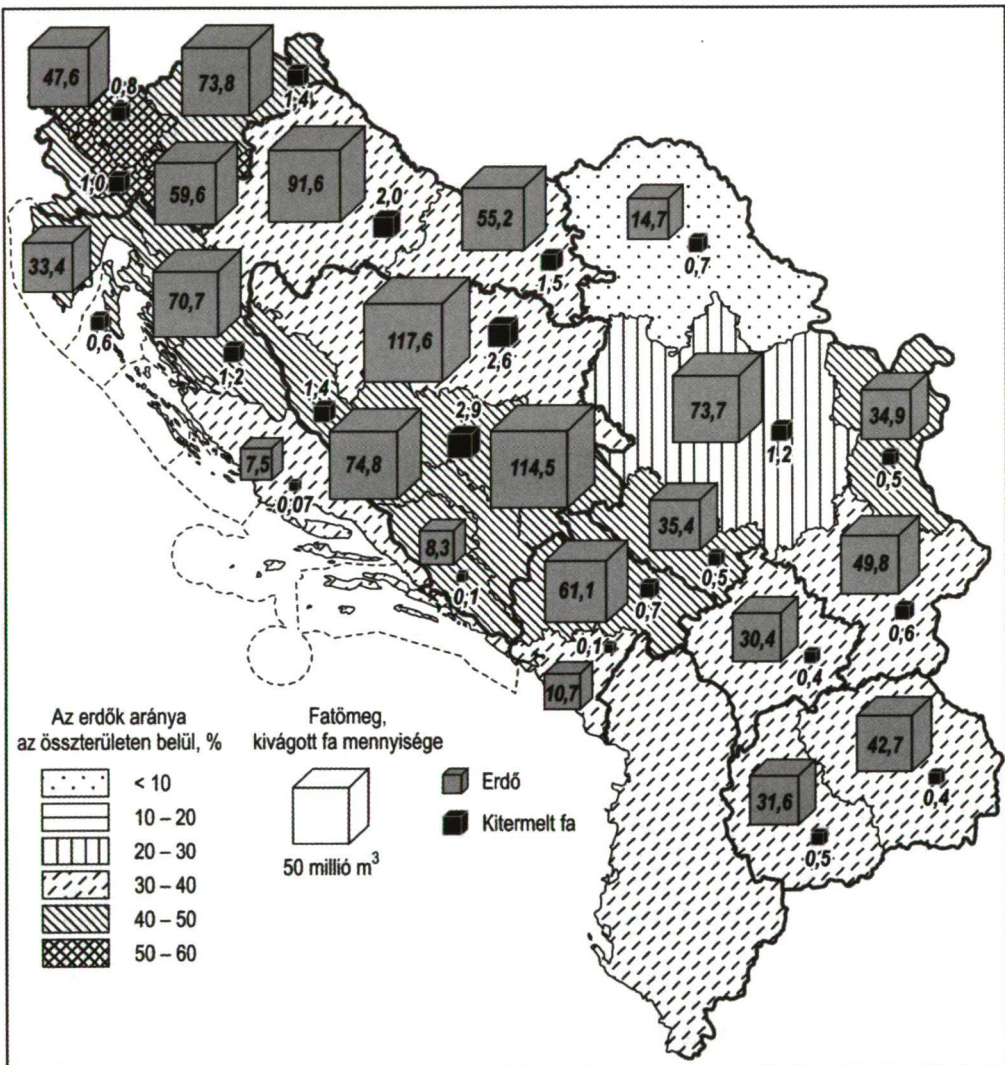
(Forrás: The Europe World Year Book, 2005, & Country Report Serbia, 2006.)

*2005, **Az élelmiszeripari dolgozókkal együtt

3. Mezőgazdasági termelés

A mezőgazdasági termelés elsősorban a természeti (földrajzi-domborzati, éghajlati) viszonyoktól függ. A régió területének kétharmada hegy- és dombvidék, amit nagyrészt erdő borít (1. térkép), mezőgazdasági területe 14 millió hektárt tesz ki (2. térkép). Ez kevesebb, mint egész Olaszország mezőgazdasági területe. A mezőgazdasági terület legnagyobb része (átlagosan 53 százaléka) szántó.

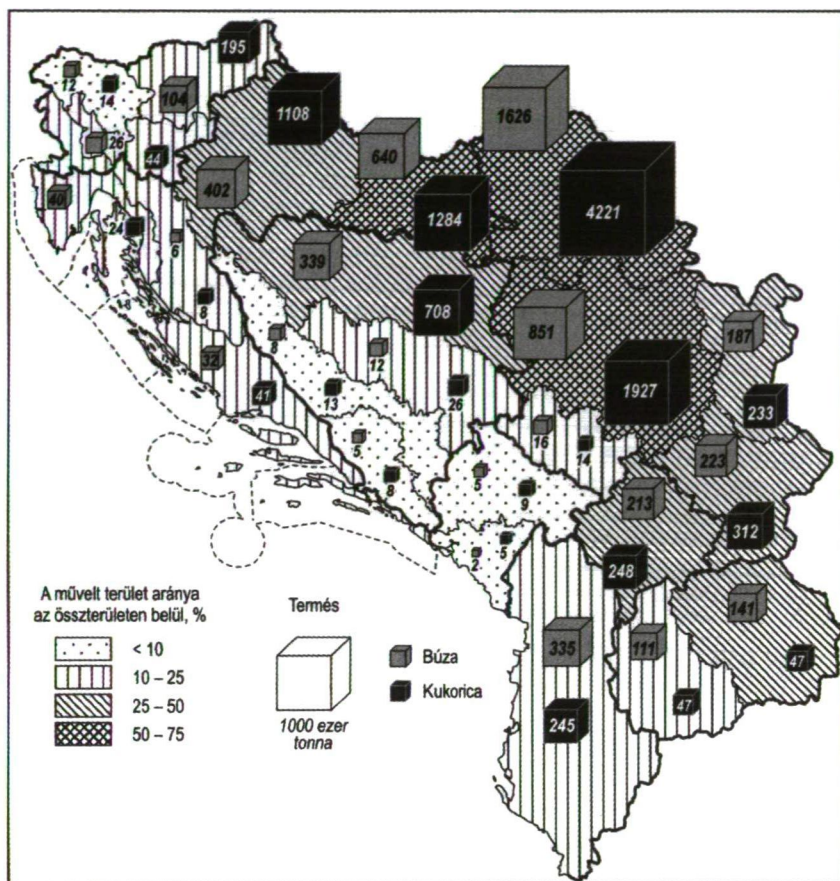
A legnagyobb és a legjobb szántóterületek a Vajdaságban találhatók. A történelmi Magyarország legjobb termőföldjei a Bácskában és Bánátban voltak. Az egykori Jugoszlávia idején a Vajdaságot az ország éléskamrájaként emlegették mind az állami szervek, mind pedig az ország lakosai és ma is a térség legfejlettebb mezőgazdasági régiója.

1. térkép. Az erdőterületek aránya az összterületen belül, %

Map 1. Share of forests of total land, %

(Forrás: Bertic, 1987, Statistical Office of Albania 2008.)

2. térkép. A művelt terület aránya az összterületen belül (%), búza- és kukoricatermelés

Map. 2. Arable land as share of total land (%), wheat, maize production (Forrás: Synthesis Report 2006, & The Europe World Year Book, 2005.) *2003

4. A balkáni országok sajátosságai az agrártermelésben

A mezőgazdasági termelésben jelentős különbségek vannak ezekben az országokban:

Albániában a szántóföldön az állattartás, ezen belül is a juh- és a kecsketartás, a tengerparton pedig a halászat a fő ágazat. Az ország agrárexportjának 32,5 százalékát a halászat adja. Bár jellemzően csak egy-három tehenet tart egy-egy család, jelentős a tejtermelés is. Az alacsonyabb tájakon búza, kukorica, zab, cukorrépa, olajbogyó, különféle gyümölcs és zöldségféle terem.

Bosznia sík vidékein a gabona-, mellette a burgonya-, a dohány- és gyümölcsstermelés a jellemző.

Horvátország fő terméke a kukorica, a búza, a burgonya és a cukorrépa. A tengerparton jelentős halászat folyik és kiemelkedő a bortermelés is. Az ültetvényeken, a lejtős területeken az erózió veszélye miatt teraszokat alakítottak ki.

Macedónia agrártermelési szerkezetében legnagyobb súllyal a zöldségtermelés (paradicsom, paprika, káposzta), a gyümölcstermelés (csemegeeszőő, szilva), a borászat, a dohánytermesztés és a juhágazat (tej, hús) bír.

Szlovéniában azért is magas az agrárfoglalkoztatottsági arány, mert nagyon jelentős az állattartás (ezen belül is a szarvasmarhatartás) és az állati termékek feldolgozása, továbbá a kisbirtokos szőlő- és borágazat, amelyben jól ötvöződik a hagyomány és a megújulás.

Közép-Szerbiában jelentős a juh- és kecsketartás, de inkább a kisállományok (a 15–50 állatot tartó gazdák száma) aránya a meghatározó. A gyümölcsfajták tekintetében Közép-Szerbiában a szilva-, a Vajdaságban pedig az őszi- és kajsziparack-termesztés a jelentős.

Szerbia a legjelentősebb növénytermesztő ország a balkán térségben. Az állattartás és a hústermelés tekintetében is a legfontosabb balkáni állam, de már nem olyan mértékű az előnye – a sertést leszámítva –, mint a növénytermesztésben. A növénytermesztésben a Vajdaság termelési eredményei kiemelkedőek. 2008-ban a Szerbiában megtermelt búza 56, a kukorica 64 százaléka a Vajdaságban termelt meg. Búzából 4,8 t/ha, kukoricából 5,5 t/ha eredményt értek el, szemben a 2,4, illetve 4,0 t/ha közép-szerbiai eredménnyel. A vajdasági termésátlagok azonban alatta maradnak a nyugat-európai szintnek, de hasonlóak, mint a magyar termésátlagszintek.

A többi balkáni országban helyenként még alacsonyabbak a termésátlagok mint Közép-Szerbiában. Macedóniában például az átlag búzatermés 2,1 t/ha körül alakul. A gabona-terméshozamok a térségben öt év átlagában (3,7 t/ha) tehát jelentősen alatta maradnak az EU-25-ök átlagának (5,8 t/ha), ami az alábbi okokkal magyarázható: alacsony input és gyenge minőségű vetőmagok használata; a gazdaságok szegényes technikai és technológiai felszereltsége, elmaradott vetési és művelési gyakorlatok; hatékony szaktanácsadási hálózat hiánya; korlátozott öntözési lehetőségek; gabonatermelésre alkalmas területek csak korlátozottan állnak rendelkezésre; végül, de nem utolsósorban az önellátó gazdaságok magas aránya (számukra a fő cél nem a hozam növekedése, hanem az alacsony input melletti önellátás).

Albánia területének 25 százalékan, Bosznia-Hercegovina 20 százalékan, Koszovó 10 százalékan a mezőgazdasági területek paragon hevernek. Ennek több oka van: például alacsony jövedelmezőség, vagy tisztázatlan tulajdonviszonyok.

5. Következtetések

Nagyon nehéz a balkán országok mezőgazdaságáról pontos következtetéseket levonni, mert a statisztikai adatok hiányosak, a csoportosítások eltérőek, és nem azonosak az EUROSTAT definícióival.

A térségben a mezőgazdasági termelésnek komoly hagyományai vannak, és az ágazat nagyon fontos gazdasági, valamint foglalkoztatási szerepet tölt be. Az agrár-GDP és a foglalkoztatottság az EU-s szint felett van. Az önellátó és félig önellátó gazdaságok fontos szerepet töltenek be az élelmiszer-ellátásban, a rurális térségek gazdasági stabilitásában és a szociális biztonságban. Az önellátó gazdaságokat a gazdasági válságok alig érintik.

A balkán országokban a piacgazdaságra való áttérés folyamatban van. A mezőgazdaság, az említett önellátó gazdaságok meghatározó súlya miatt, e folyamatnak még csak az elején tart. A piacgazdaságra való áttérést az alábbi tényezők akadályozzák: az elaprózódott birtokszerkezet (egy-egy kisbirtok több darabból áll), a piaci intézményrendszer hiánya, vagy nem teljes kiépítettsége, a kellő szakmai felkészültségnek, a vállalkozói gondolkodásnak, a tőkének, a mezőgazdaság banki finanszírozásának és a versenyképességnek a hiánya.

Jegyzetek

1. **Burgerné Gimes A.** (2001): A közép-európai átalakuló országok gazdaságának és mezőgazdaságának összehasonlító elemzése. Budapest, Századvég Kiadó.
2. **Erjavec, E.** (1998): The European Union enlargement-the caes of agrikulture in Slovenia. Food Policy. Vol. 23, 5. 395–408.

Irodalom

- Bertić, I.** (szerk.) (1987): Veliki geografski atlas Jugoslavije (Jugoszlávia nagy földrajzi atlasza). Zagreb, SHS.
- Burgerné Gimes A.** (2001): A közép-európai átalakuló országok gazdaságának és mezőgazdaságának összehasonlító elemzése. Budapest, Századvég Kiadó.
- Erjavec, E.** (1998): The European Union enlargement-the caes of agrikulture in Slovenia. Food Policy. Vol. 23, 5. 395–408.
- The Europe World Year Book II. 1995. London, Europa Publication, 1995.
- The Europe World Year Book I–II. 2000. London, Europa Publication, 2000.
- The Europe World Year Book I–II. 2005. London–New York, Europe Publication Routledge, 2005.
- <http://faostat.fao.org/site/377/DesktopDefault.aspx?PageID=377#ancor>. Letöltve: 2010. február 25.
- <http://www.kvvm.hu/szakmai/karmentes/annotaciok/csop5/11.htm>. Letöltve: 2010. február 25.
- Kosovo Report, 2006. Kosovo – http://ec.europa.eu/agriculture/analysis/external/applicant/kosovo_en.pdf. Letöltve: 2010. február 25.
- Hall, D. R. (1996): Albania: Rural development, migration and uncertainty. GeoJournal. 32.2: 185–189.
- Nagy Frigyes:** Az EU délkeleti bővítésének hatása a Magyar mezőgazdaságra. <http://www.balancenter.hu/?page=haszonlink>. Letöltve: 2010. február 26.
- http://www.faoadriamed.org/html/country_p/ALBCProfile.html. Letöltve: 2010. augusztus 21.
- http://www.faoadriamed.org/html/country_p/CroCProfile.html. Letöltve: 2010. augusztus 21.
- http://www.faoadriamed.org/html/country_p/MNECProfile.html. Letöltve: 2010. augusztus 21.
- http://www.faoadriamed.org/html/country_p/SloCProfile.html. Letöltve: 2010. augusztus 21.
- <http://www.mps.hr/default.aspx?id=11>. Letöltve: 2010. augusztus 21.
- Serbia Country Report, 2006. http://ec.europa.eu/agriculture/analysis/external/applicant/serbia_en.pdf. Letöltve: 2010. február 27.
- Statistički godišnjak Srbije 2009. – <http://webzrzs.statserb.sr.gov.yu/axd/index.php>. Letöltve: 2010. február 27.
- Synthesis Report, 2006. – http://ec.europa.eu/agriculture/analysis/external/applicant/synthesis_en.pdf. Letöltve: 2010. szeptember 5.
- <http://www.instat.gov.al/>. Letöltve: 2010. november. 2.